
Patrimoni, identitat i ciutadania

Joan Badia i Pujol¹

Rebut: 20-03-2009

Acceptat: 15-05-2009

Resum

En aquest article es fa una reflexió i un repàs a les iniciatives que s'estan portant a terme des del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya en relació amb la inclusió de continguts d'educació patrimonial i educació per a la ciutadania en el mapa escolar català.

La majoria d'aquests programes s'emmarquen en accions d'innovació educativa, i es destaquen com a exemples la xarxa de camps d'aprenentatge i els plans educatius d'entorn.

Paraules clau: educació per a la ciutadania; educació patrimonial; innovació educativa; política educativa.

Resumen. Patrimonio, identidad y ciudadanía

En este artículo se presenta una reflexión y un repaso a las iniciativas que se están llevando a cabo desde el Departamento de Educación de la Generalitat de Cataluña en relación a la inclusión de contenidos de educación patrimonial y de educación para la ciudadanía en el mapa escolar catalán.

La mayoría de estos programas se enmarcan en acciones de innovación educativa, y se destacan como ejemplos la red de campos de aprendizaje y los planes educativos de entorno.

Palabras clave: educación para la ciudadanía; educación patrimonial; innovación educativa; política educativa.

Abstract. Heritage, Identity and Citizenship

This paper presents a reflection and a review to the initiatives that are being carried out from the Department of Education of the Generalitat of Catalonia in relation to the inclusion of contents of patrimonial education and of citizenship education in the Catalan educational map.

Most of these programs are framed in actions of educative innovation and the network of field schools and the local educative plans stand out like examples.

Keywords: Citizenship education; heritage education; educational innovation; educational policies.

BADIA I PUJOL, Joan. «Patrimoni, identitat i ciutadania». *Treballs d'Arqueologia*, 2009, núm. 15, p. 21-27.

1. Institut Gerbert d'Aurillac. Av. Lluís Companys, 3. 08272 Sant Fruitós de Bages. joan.badiap@gencat.cat

Agraïment

Voldria, en primer lloc, agrair moltíssim als organitzadors la seva invitació a participar en aquest Seminari.

En segon lloc, caldria aclarir que no sóc cap especialista en el tema que s'hi tracta, de manera que el que exposaré aquí seran simplement unes reflexions puntuals d'una persona docent, que en aquests moments conjunturals li toca dirigir la política educativa en relació amb diversos temes que tenen a veure amb el que vostès tractaran aquests dies, com és ara l'educació per a la ciutadania (en un sentit global) o la relació entre els centres educatius i l'entorn, en el marc dels plans educatius d'entorn².

Punts de partida

Educació formal, no formal i informal

En efecte, podríem dir que el concepte d'educació que tenim a casa nostra està canviant lentament. Ja no l'entendem només com allò que es fa en el marc estricte de l'aula o del centre educatiu, sinó com un conjunt d'accions que incideixen en el desenvolupament d'infants i joves tant dins com fora de l'escola. La novetat (de fet, fa temps que va néixer aquesta visió) és la insistència a considerar també educatius elements que es troben més enllà de l'aula o del centre educatiu.

És cert que hi ha qui parla d'«educació formal», d'«educació no formal» i d'«educació informal», amb una distinció més o menys clara entre accions educatives de caràcter intencional i programades

dins de l'escola (educació formal) o en el marc de l'espai o altres nuclis educatius no escolars (educació no formal). L'educació informal seria aleshores com aquella que recull les actuacions familiars, dels mitjans de comunicació o de l'entorn en un sentit més ampli.

Sigui com sigui, aquestes reflexions ens han portat a unes consideracions que podríem resumir en els punts següents:

L'educació d'un infant i d'un jove és el resultat de la interacció (no pas de la suma) de l'acció educativa que es desenvolupa en tots els àmbits (formals, no formals i informals).

Tot i que l'educació formal és la que més consideració rep per part de la nostra societat (fins al punt que els organismes polítics responsables s'han atorgat, d'una manera potser excoient, el nom de «Departament d'Educació»), cada vegada és més evident que la influència dels processos educatius en els altres àmbits esdevé molt important.

Sovint veiem que la relació entre els tres àmbits és de «competència»; és a dir, que es donen missatges diferents, fonamentats en valors diferents i de vegades contradictoris. Els que més pateixen aquesta manca d'alineament entre els diferents àmbits educatius són els infants i els joves.

Educació i entorn

Tenir en compte què passa a l'entorn i integrar-ho en el currículum escolar ha estat de fa anys una línia d'innovació de l'escola catalana. Els pares i mares fundadors de la innovació pedagògica a Cata-

2. En les dates en les quals es va celebrar el Seminari, l'autor era director general d'Ordenació i Innovació Educativa del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya (*N. de l'E.*).

lunya —de Pau Vila a Alexandre Galí; de Josep Estalella a Rosa Sensat; o de Josep Pallach a Marta Mata— ens van ensenyar que la funció principal de l'educació formal és preparar ciutadans i ciutadanes per viure en una societat determinada (la catalana), amb una mirada oberta al món. I que per assolir aquesta fita, l'escola havia de tenir molt present tant l'infant que aprèn com el context en què es troba l'escola. En qualsevol dels autors citats trobareu crítiques a un model de formació basat només en els llibres de text i una crida explícita a sortir de l'aula o a fer entrar a l'aula la vida del poble, del barri, de la ciutat o del país.

No es tracta, com és obvi, de passar-se el temps fora de l'aula, sinó de convertir l'entorn en objecte d'aprenentatge i de reflexió per als alumnes per ajudar-los a «llegir» i a «interpretar» el que tenen al voltant, el que passa a l'entorn, el que succeeix més enllà de les parets del centre educatiu. Josep Pallach, que va viure els primers intents de reforma de l'ensenyament secundari a França (finals dels seixanta i primers dels setanta), solia remarcar que només tenint present l'entorn i estudiant-lo seria possible una renovació d'un ensenyament encarcarat i centrat de manera gairebé exclusiva en una formació de caire llibresc.

Una nota final en aquest punt: què és avui l'entorn? La presència d'internet ha capgirat aquesta perspectiva i ens obliga també a incloure una nova dimensió. Tanmateix, els nostres alumnes hauran de viure probablement en un lloc concret. Potser caldria aplicar també a l'ensenyament el pensament «glocal». O com diem en Pla per a la Llengua, la Interculturalitat i la Cohesió Social (el Pla LIC): «arrelats a un país i oberts al món».

Patrimoni i identitat

Entenem el patrimoni en un sentit ampli, que tant comprèn els monuments físics com les obres d'art, de literatura... Però també les institucions com la llengua, els costums o les tradicions. No sé quina en seria la definició més canònica. Però per a mi, és tot allò de valuós que ens ha estat transmès per les generacions que ens han precedit. Tanmateix, a efectes d'aquest seminari, em centraré en el que anomenem «conjunts històrics i arqueològics» a fi de focalitzar el discurs i de no dispersar l'atenció.

Catalunya, en efecte, té un gran patrimoni històric i arqueològic. Probablement com molts altres països. Però el nostre, per raons geogràfiques, es troba situat en un punt de cruïlla de camins, que ha fet que per aquest soler hi passessin i hi deixessin la seva empremta les més diverses cultures que, durant segles, han donat caràcter a la cultura mediterrània: dels fenicis als grecs; dels romans als visigots i els àrabs... I abans els ibers... I aquí és on va arribar Colom en tornar de les Amèriques, tot i que els catalans no vam poder accedir directament a aquell continent fins al segle XIX.

Per tant, el país és com un extens mosaic amb vestigis i restes de moltes cultures, que els erudits estudien, classifiquen, ordenen, expliquen, etc. Tanmateix, aquest punt de vista de «mosaic» crec que seria erroni més enllà de tenir-lo present a efectes d'estudi i d'explicació.

Sóc dels que està convençut que la cultura catalana és el resultat d'aquesta hibridació d'elements pertanyents a cultures diverses. Dit d'una altra manera: no hi ha una cultura catalana en un sentit originari i constituent, sinó que la nostra cultura és justament la suma i la integració d'elements provinents de diverses cultures.

Ho mirem per on ho mirem, la cultura catalana és una cultura d'elements heterogenis, feta d'elements diversos, integrats de manera sàvia i consistent, que volem que tothom qui viu a Catalunya pugui compartir.

Tant si agafeu coses tan banals com la gastronomia com els cognoms de la gent que viu aquí, amb una mica d'estudi històric, us sortirà de seguida aquesta característica que acabo de remarcar: al costat de plats genuïnament fenicis o romans, trobareu restes de cuina àrab; i en tots els plats «nostrats» hi trobareu elements provinents d'Amèrica (per tant, que són almenys del segle XVI o del XVII, és a dir, posteriors a l'època dita «nacional»). A l'edat mitjana, per més greu que sàpiga als nacionalistes nostàlgics, no hi havia «pa amb tomàquet»; ni «l'escudella» podia ser com la coneixem avui, perquè hi ha molts ingredients que provenen d'Amèrica (les patates, per exemple). I si ara ens miréssim els cognoms dels qui avui som en aquesta sala, de ben segur que, al costat de cognoms d'origen andalusí, extremeny o gallec, en trobaríem un bon grapat dels que es consideren «genuïnament catalans» que tenen origen jueu o àrab.

Per tant, el patrimoni de Catalunya té aquesta característica: respon a una intersecció de cultures diverses; és el resultat de la integració de components originaris d'altres cultures, que aquí han estat interpretats i fusionats d'una determinada manera.

Algú ha afirmat que la innovació és la hibridació d'elements pertanyents a camps del saber diversos. Per tant, podríem afirmar amb força rotunditat que la cultura catalana és una cultura innovadora, capaç d'oferir al món i a la humanitat un producte nou i diferent, com a resultat de sumar-ne de manera integradora altres provinents de països, cultures o civilitzacions ben diferents.

De manera sintètica, doncs, podríem dir que la identitat catalana és el resultat de la suma de diverses identitats. Perquè, certament, hi ha una identitat catalana. Però, en contra del que molts creuen, no és una identitat eterna, inamovible o essencial (en el sentit d'inalterable), sinó, tot al contrari, és una «identitat de gresol», com va dir el gran historiador Jaume Vicens Vives.

Patrimoni i ciutadania

Sens dubte que en aquest Seminari hi haurà ponències que abundaran en les relacions entre aquests dos conceptes i en marcaran les línies d'actuació per tal que el patrimoni (la seva comprensió, la seva interpretació o la seva aprehensió per part de tots els ciutadans i ciutadanes) enriqueixi i completi el concepte de ciutadania. De fet, la ciutadania, ni aquí ni enlloc del món, no es conforma en el buit, sinó sobre la base d'uns valors i d'una determinada mirada cap al passat.

Com també estic segur que s'aprofundirà en el paper de l'educació (formal, no formal i informal) en aquesta missió de transmetre el patrimoni a les noves generacions.

De fet, aquesta és una de les principals funcions de l'educació: llegar als més joves els valors, els coneixements, les obres del passat. No pas per un mer esperit conservacionista (és a dir, perquè els respectin i els conservin..., que també!). Sinó sobretot perquè puguin tenir aquests valors, aquests coneixements i aquestes obres com a base per a nous avenços i noves conquestes culturals i socials. La tasca principal de l'educació (formal) consisteix segurament en això: a ajudar els més joves de la tribu a desenvolupar-se intel·lectualment, moralment..., de manera integral.

I per fer-ho, cal comptar amb tots els elements que tenim a l'abast, entre els quals ocupa un paper destacat el patrimoni.

Tenim, doncs, que la missió de l'escola és la de contribuir (amb els altres elements de socialització) a l'educació dels més joves per tal que es puguin incorporar a la societat amb plenitud de coneixements i de facultats per poder-hi intervenir i gestionar els destins individuals i col·lectius. En fer-ho, necessitem que els nostres joves comparteixin una colla d'elements d'identitat col·lectiva que anomenem «ciutadania». I un dels elements clau d'aquest concepte és justament la consideració que hom té del patrimoni, del llegat històric, ja que som molts els que estem convençuts que prendre en consideració el patrimoni ajudarà els nostres joves a ser ciutadans més integrats en aquest país, a valorar més les aportacions d'altres cultures i a desenvolupar-se de manera més harmònica amb l'entorn en què els ha tocat de viure.

Accions des del Departament d'Educació

Val la pena destacar, en primer lloc, que la formació en el coneixement, respecte i estimació del patrimoni recau, de manera primordial, en el currículum escolar. Aquesta és la forma de normalitzar (en el sentit de fer «normal», és a dir, que sigui «norma» per una banda, i que sigui «habitual», per l'altra) qualsevol contingut que vulguem assegurar que tots els alumnes aprendran. (Remarco el caràcter universal, per a tots, ja que, com veurem, altres accions poden no abastar tot l'alumnat.)

Per tant, trobarem en diferents àrees curriculars, però sobretot en la de ciències socials, continguts específics que perme-
traran que el professorat posi en contacte

l'alumnat amb el patrimoni i en pugui desplegar totes les competències relacionades tant amb el seu coneixement, identificació, interpretació..., però també apreciació, valoració, respecte...

Potser caldria remarcar que no solament en aquesta àrea (i en la que també despleguen els professors i professores de la mateixa àrea, l'Educació per a la Ciutadania, tan controvertida fora de Catalunya), sinó que també des d'altres àrees caldria remarcar una educació integral per al patrimoni com a element d'identitat i de ciutadania.

Una segona línia d'acció del Departament en relació amb el patrimoni són actuacions puntuals fora de l'aula, en entorns que ofereixen un punt d'accés privilegiat a determinats elements patrimonials (paisatge, monuments singulars...). Estic parlant dels Camps d'Aprenentatge, uns espais per a l'ensenyament i l'aprenentatge situats arreu del país, en els quals es porta a terme una acció pedagògica d'allò més potent i innovadora aprofitant els elements de l'entorn, en la línia que abans he comentat de la millor tradició pedagògica i educativa de Catalunya. Visitar el Camp d'Aprenentatge dels Monestirs, o el de Tarragona, o el de la Noguera, o... qualsevol altre dóna una idea magnífica de com la nostra tradició pedagògica es va actualitzant dia a dia. Molts i moltes mestres i professors i professores veuen de manera plàstica i fefaent com les coses es poden fer d'una altra manera, mirjancant la visita acompanyant els seus alumnes a aquests indrets.

Els Camps d'Aprenentatge són, doncs, el focus més innovador de l'ensenyament relacionat amb l'entorn. Val a dir que en aquests moments, en tenim disset. Fa quatre anys només en teníem deu... Tot un esforç de creixement important (que ara

hem d'alentir a causa de la crisi, no pas per manca de propostes i de projectes).

Finalment també vull ressaltar que el Departament d'Educació va emprendre fa quatre o cinc anys una vigorosa actuació que anomenem «Plans Educatius d'Entorn», amb l'objectiu genèric de fer conscient tota la comunitat que l'educació no es pot circumscriure al marc escolar, ja que és tota la societat que educa. Certament, l'avinentesa va venir a causa de la presència entre nosaltres de molts nois i noies nouvinguts i nouvingudes, provinents d'altres cultures, per als quals la discontinuïtat escola-família constituïa una ruptura, en alguns casos massa forta per pensar que el treball estrictament escolar podia permetre pensar en termes d'èxit educatiu.

Això no obstant, tot seguit vam adonar-nos que no és només per als nouvinguts que necessitem aquests Plans Educatius d'Entorn, sinó per a tota la població, perquè també els alumnes autòctons necessiten que hi hagi una continuïtat educativa entre l'escola, l'entorn sociocultural i la família. És per a tot l'alumnat que hom ha de garantir una bona educació en el lleure, per exemple, un treball de xarxa social fora de l'escola, la participació en activitats socials amb nois i noies del barri, del municipi o de la comarca...

En definitiva, vam concebre i desplegar els Plans Educatius d'Entorn com un element valuósíssim per a la cohesió social; és a dir, per a la construcció de la ciutadania.

En aquests moments, tenim uns noranta Plans Educatius d'Entorn desplegats en unes vuitanta localitats de Catalunya. I si bé el seu futur es troba sincerament amenaçat a causa de la crisi i la retallada que des del govern central s'ha fet als fons per a la immigració, podem dir que ja tenim una realitat esplèndida que ens ha

marcat una fita que no podem pas menysprear en cap moment. Podríem dir que ara sabem on volem arribar i com ho hem de fer. Una altra cosa és si podrem econòmicament. Però, sigui com sigui, els Plans Educatius d'Entorn seran un actiu a favor de la balança de la cohesió social i de la construcció de la ciutadania en el nostre país.

L'acció educativa dels Plans Educatius d'Entorn busca conjuminar tant la tasca escolar com l'educació no formal o per al lleure, i la informal. Els Plans Educatius d'Entorn es regeixen per una comissió de seguiment, formada per representants del Departament d'Educació, del municipi i de les entitats o organitzacions que hi volen col·laborar. A partir d'un primer diagnòstic de la xarxa social de cada zona del Pla Educatiu d'Entorn, es basteix un programa d'actuacions que busca com a objectius l'èxit educatiu, la cohesió social i l'impuls de la llengua catalana.

Es en aquest marc on s'han desenvolupat també actuacions innovadores que han posat en relació l'escola i l'entorn immediat, amb l'objectiu de crear una xarxa i avançar en la cohesió social.

Per acabar...

He volgut repassar en aquesta breu intervenció una distinció entre educació formal, no formal i informal, per fer veure que l'educació, entesa com la construcció d'una identitat personal i el desenvolupament d'uns trets per a la construcció d'una ciutadania comuna per a tot l'alumnat, comporta la implicació de tothom, no solament dels professionals estrictes de l'educació escolar.

També he volgut recordar la tradició pedagògica catalana que defugia un ense-

nyament basat només en l'aprenentatge llibresc i intentava connectar l'escola amb la vida real i l'entorn de l'alumnat.

En aquesta línia, el coneixement, l'estimació i el respecte al patrimoni (entès en un sentit ampli) hi juga un paper clau. Per tant, els resultats d'aquest seminari seran molt benvinguts per als nostres centres, per al professorat i per al sistema educatiu formal de Catalunya. Estic segur que

ens podrem trobar i coincidir en els diversos projectes que tenim en marxa. I sens dubte que les seves aportacions, tant les individuals com les col·lectives, seran molt benvingudes

Per últim, he volgut destacar algunes línies que el Departament d'Educació ha posat de fa temps o més recentment per poder treballar el patrimoni, la identitat i la construcció de la ciutadania.